

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР БАҒЫТЫ
НАПРАВЛЕНИЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК
DIRECTION OF PHILOLOGICAL SCIENCES

тақырыптық рубрикалар/тематические рубрики/ subject headings

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ -ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРА–
LINGUISTICS AND LITERATURE

ӘОЖ 831,71

Турабаева Л.К.*

филолог. ғ.к, доцент, М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
АБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ КӨРКЕМДІК ТЕҢЕУ ӘДІСТЕРІ

Автор корреспондент: turabaeva-l@mail.ru

Түйін: Мақалада Ұлы Абайдың шығармашылығы туралы сөз болады. Ақынның сол кездегі қоғам өмірімен байланыстыра жазған шығармалары қарастырылған. Абай өлеңдерінде ұлтқа, руға, тап өкілдері тағдырына қатысты маңызды қоғамдық тақырыптар айтылған. Сол кездегі күнделікті өмірдегі талас-тартыс, адамдар арасындағы қуаныш пен қайғы және сахарадағы төрт маусымның пейзажы суреттеледі. Абай өзінің шығармаларын тәрбиелік мақсатта, еңбек ете отырып, ғылым мен мәдениетті үйренуге арнады. Жас ұрпаққа достықты, адамгершілікті мадақтаған философиялық шығармалар жазады. Абайдың философиялық өлеңдері, оның лирикасымен қоса өміршең екендігі белгілі. Ақынның табиғатты суреттеген өлеңдері түр жағынан ғана емес, мазмұн жағынан да ерекше. Өзінің шығармалары арқылы қазақ әдебиетіне көп өзгерістер енгізді.

Кілттік сөздер: ақын, поэзия, қоғам өмірі, еңбек тақырыбы, шығармашылық мұра.

Кіріспе. Абайдың ақындық творчествосы – қазақ өмірінің әрбір саласына толық тоқтайтын өрісі кең, мазмұны терең, құнды творчество. Абай шығармалары қамтымайтын өмір саласы кемде-кем. Абай өмір шындығын дұрыс танып жырлаған ақын болды. Оның шығармалары халық тұрмысына, ой-армандарына негізделді.

Теориялық талдау. Абай өз еліндегі өнер туындыларын біліп, ой өрістерін жетілдіріп, оған жаңа табыстар қоса отырып, бір-бірімен байланыстыра қарады. Ел ішіне жақындауы елдің арасындағы, тұрмысы төмен халықтың жағдайын танытты. Абай осы жолды таңдау үшін көп уақыт ойланып, үнемі ізденіс үстінде жүрді, ойға батты, соңында одан шығудың жолын іздеді. Ол жолды адамгершілік парызды өтеу деп бел буды. адамшылық қарызын өтеу жолына нық бекінді. Ел ішіндегі келеңсіздікке жаны ауырып, одан шығудың жолдарын іздеді. Ақын ол жолды өнер арқылы іздеп, еңбексүйгіштіктен тауып, терең ой түйді. Сол ойлардың бәрін де қлең арқылы халыққа жеткізуді мақсат тұтты. Абай елдің игілігін, алдағы болашақтың жағдайын ойлады. Еңсесі төмен кеткен еліне күш-қуат іздеп, оны өзінің өлеңдері арқылы жаңа түрде ұсынды.

Жасымда албырт өстім ойдан жырақ,

Айлаға, ашуға да жақтым шырақ.

Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,

Етек басты көп көрдім елден бірақ –

деп көрсетті [1].

Нәтижелер мен талқылау. Абай өзі өмір сүрген дәуір шындығын зерттеп, ішкі-сыртқы сырларын жете ашқан ақын болды. Өзінің қоғамындағы болып жатқан өзгерістерге сыни көзбен қарай отырып, теріс жақтарын ұғынды. Оны өлеңдері арқылы халыққа мысқылдап жеткізді.

Ақынның дос, жолдастық жайлы көзқарастары өзінің адамгершілік идеяларымен байланыста болып келеді. «Адамдардың бәрі бірдей болғанымен, бір-бірінен өзгешелігі ақылы мен мінезінде, әрнәрсені көп немесе аз ұғынуында, оның мәдениетінде деп, өзгелерден озықпын деуі наданшылық деп ойлайды. Абай өз өлеңдері мен қарасөздерінде:

өмірдегі қызықты сәт ол адамды жақсы көруден асқан бақыт жоқ деп білді. Ақын адамдарды сыйлап, құрметтей білуді адамгершілік қасиет санады, ол қасиетті жоғары бағалады.

Ақын әруақытта халқына «Ойсыздарға қосылып, мақтан қуып кетпендер!» деп ақылшы бола білді. Сол кездегі үстем таптың өкілдерін озбыр мінездерімен қоса сынға алып, өздеріне қарсы шығып отырды. Адамдарды езіп, тонап, талау жауыздықтың белгісі екенін айтты. Сондықтан халыққа тура жолды көрсете отырып, оқуға, өнер-білімге, еңбек етуге шақырды. Ақын шығармашылығынан ерекше орын алатын – оның ағартушылығы. Олай дейтін себебіміз, Абай өнер мен білімге, тәрбиеге айрықша аудары білді. Мысалы:

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба.
Ойнап босқа күлуге ... » -

деп бойына сай ғылым табуға үндейді. Ақынның айтуынша, адам дүниенің кетігіне қалануға жарарлық бір кірпіш сияқты болса да өз орны бар. Сол орнын тауып қаланса, өмірдің керегіне асып, елінің тілегі үшін еңбек еткендей азаматы болса екен деген игі тілегі болды. Жастарға арнап:

«Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл бөлсеңіз», -

деп, ғылымға шын ықыласпен көңіл бөл дегенге әкеліп тірейді. Ғылымды ықыластана отырып ізденуге шақырады. «Ондай болмақ қайда?» деп, балалық жасамай, жас кезді босқа өткізбей, алға ұмтылуға жетелейді.

«Ғалым болмай немене
Балалықты қойсаңыз.
Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғалымды көрсеңіз,
Ондай болмақ қайда?» - деп
Айтпа ғылым сүйсеңіз, -

деген өлең жолдары арқылы жастарға бағыт-бағдар берді [2]. Сонымен бірге адамға керекті үйір болар нәрселер мен керек емес, қашық болар нәрселерден аулақ болуды көрсетті. «Тілегің, өмірің алдында»-деп Абай өлеңімен жастарды болашаққа бағыттайды.

Абай өлеңдері – еңбектенуге тәрбиелейтін идеялы туынды. Ақын адамға өмір сүру үшін бәрін де еңбекпен табуға болатынын түсіндірді. Адамға өз өмірінде еңбектің маңызды екенін көрсетті. Оны мына өлеңдерінен байқауға болады:

«Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық
Аздырар адам баласын», -

деп, адамға адал еңбекпен әрекет жасау керек деген ойды білдіреді [3].

Ақын творчествосындағы көп өлеңдері еліне, халқына сүйіспеншілігін танытады. Абай өлеңдерінің бәрінде де халқына ақыл айтып, ой салатындай сөзді қозғайды. Кей өлеңдерінде сынай келе, елінің болашағы үшін қатты ойланатынын жеткізе білген. Өз халық көрші елдермен салыстыра отырып, олардың өз елінен алда екенін көрсетеді. Олардың мәдениеті мен өнерін үйренуді ұсынады.

Абайдың лирикалары осындай алуан түрлі, мазмұнға бай лирика. Ақын өлеңдері мазмұны мен түрі жағынан бірдей қабысқан, ең асыл сөз ретінде келеді. Шығармалары мазмұн мен түр жағынан да ерекше. Оның өлеңдерінде басы артық сөз бен қисынсыз ой жоқ. Барлығы белгілі бір тәртіпте, жүйелі ретпен келтіріледі. Мазмұн мен формасы жағынан алғанда, ақынның «Сегіз аяқ», «Бойы былған», «Татьянаның хаты» т.б. өлеңдері мен аудармалары, жыл мезгіліне арналған өлеңдері өзгеше. Ақын тіл шеберлігі жағынан да ерекше екенін жасырмайды. Абай қазақ халқының тіл байлығын жетік меңгерген ақын.

Абай қазақ тілін басқа ел тілімен, басқа сөзбен шұбарлайтындарға қарсы болған адам. Оларды өлеңдері арқылы сынай отырып, өзі қазақ әдебиеті тілін жасады.

Бөтен сөзбен былғанса, сөз арасы,

Ол ақынның білімсіз бейшарасы,- деп, өлеңдері арқылы өзі білімді ақынның тіл үлгісін көрсете білді [4]. Сөйтіп қазақ әдебиеті тілін жаңғыртты. Тілге жеңіл, жүрекке жеңіл тиіп, теп-тегіс, жан-жағы жұмыр келетін өлеңнің түрін жасады. Ақын өлеңдері халыққа түсінікті және тартымды. Оның әрбір сөзі оқушысының бірден көңіліне қонып, ойына орнығады.

Абай қалданған теңеу, эпитет – бәрі халыққа бөтен емес, таныс теңеулер. Мысалы, «Аттың сыны» өлеңіндегі теңеулерді еске түсіріп көрелік:

Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ,
Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ...
Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жоталы болса күшті.

т.б. немесе «Қақтаған ақ күмістей, ақ маңдайлы» өлеңдерінде шомылып жатқан қас сұлуды, ақ қардың үстінде, қызыл түлкіні алып жатқан қара бүркітке салыстырады. Осылардың бәрі жұртқа таныс сөз, бірақ қолданысында жаңа, өзгеше мәнде, өзгеше орында тұр.

Табиғатты бейнелеуде де – қалғыған тауды, дел-сал даланы, сілкінген жапырақты, күлімсіреген аспанды, ойланған жерді, сұрғылт бейуақты, дірілдеген су бетін өте тамаша қолданады. Абай өлеңінің тілі өткір келеді. Айтайын деген жеріне жеткізе айтады. Әсіресе, сын, сықақ өлеңдерінің тілі тым өткір. Мысалы,

Байы – баспақ,
Биі – саспақ,
Әулекі аспақ,
Сыпыра қу,

немесе:

Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап,
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап,

т.б. Абай негізінде, осындай, ірі, лирик ақын болды [5].

Ақын шығармашылығының екінші бір саласы, оның поэмалары болады. Абай қалдырған мұраларының ішінде үш поэма бар. Бұл поэмалар Абай творчествосынан ерекше орын алатын шығармалар болып табылады. Ол өз поэмаларында да ағартушылық, адамгершілік идеяларын көтеріп отырды. Озбырлық, дүниеқорлық секілді әрекеттерге қарсы шықты. Бейбіт өмірді, достықты, адамды жақсы көруді, адал еңбек етуді, ақылмен шешуді талап етті. Мысалы: «Ескендір» поэмасын ежелгі тарихқа аты мәлім, ұлы патша Александр Македонскийдің жауқұмарлық әрекеттерін сынауға арнап жазды. Бұл поэмада Абай патшаға тән озбырлық, дүниеқорлық, өзі тойса да көзі тоймайтын қанағатсыздық, адамгершілікке жат мінез-құлықтарды әшкереледі. Ескендір туралы кезіндегі аңыздарға қарсы Абай оның жағымсыз бейнесін жасай білді. Ескендірге қарсы ақыл иесі философ Аристотельді қойып, өзі сол дана философ жағында екенін көрсетеді. Сол Аристотель сөзі ретінде, автор өз пікірін қосып, патша ісіне қарсы шығады. Оның жағымсыз әрекеттерін аяусыз сынады. Соңында Аристотельдің ұстамды сөзімен поэмасын аяқтайды.

Абайдың «Масфұт» поэмасы да адамгершілікті жоғары көтеретін, жаңа идеяға негізделген шығарма болды. Бұл поэмадағы негізгі кейіпкерін адамгершілік үшін күрескен адам арқылы бере білді. Ондағы негізгі кейіпкер – Масфұт. Озбырлардан әбден жәбір көріп жатқан жазықсыз шалды құтқарып қалады. Ол тек жазықсыз адамды қорғау мақсатында әрекет етті. Кейін таңдағаны қазақтың жәбір көріп келген правосыз әйел жұрты болады. Поэмадағы бұл шешім жай айтылған сөз емес, романтикалық аңызбен берілсе де, ақынның бұқарашыл идеясын танытатын, айқын көзқарасының жемісі.

Ақынның бұл поэмалары кезінде әдебиетте ерекше орны бар тың шығармалар болды. Ол Абай поэмаларының идеясымен де, түр өзгешелігімен де танылатын ерекшеліктер. Бұл поэмалары арқылы Абай өмірде кездесетін шындықты романтизм

әдісімен суреттей білді.

Қорытынды. Абай – терең ойшыл ақын. Оның кез келген шығармасын оқығанда, жүректі тебіrentпей қоймайды. Ақын өлендері арқылы тереңнен сыр толғайды.

Абай өзінің шығармаларында қоғамдық мәні бар, дәуірінің ең басты мәселелерін көтере білді. Қазақ әдебиетіне жаңа бағыт әкелді. Сыншыл реализм әдісін кеңінен қолданып, ағартушылық идеяны көтерді. Ақынның қазақ мәдениеті тарихынан алатын орны да, оның творчествосының маңызы да осы ағартушылық, ақындық еңбегімен ерекшеленеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Мақалалар мен зерттеулер Алматы: «Ғылым», 1967, 218б.
2. Құнанбаев А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Алматы: «Жазушы», 2005, 213б
3. Байғалиев Б. Абайөмірбаяны архив деректерінде. Алматы: «Арыс», 2001, 168б.
4. Абайұлы Т.Әкем Абай туралы./Абай туралы естеліктер. Абай мұражайының кітапханасы. Семей, 2010, 18б.
5. Бейсенбаев М. Абай және оның заманы. Алматы: «Жазушы», 1988, 171б.

Аннотация: В данной статье мы расскажем про творчество Великого Абая. Рассмотрим произведения поэта связанные с общественной жизнь того времени. Стихи Абая содержат важные социальные темы касающиеся судьбы нации, племени, представителей класса. Он писал о повседневных конфликтах в жизни, радости и горести человечества того времени, и описывает пейзажи четырех сезонов в сахаре. Абай посвятил свои работы в образовательных целях, работая над изучением науки и культуры. Для молодого поколения он пишет философские работы, поощряющие дружбу и человечность. Известно, что философские стихи Абая и их лирика всегда актуальны. Стихи поэта описывающие природу уникальны не только по внешнему виду, но и по содержанию. Своими произведениями он внес много изменений в казахскую литературу.

Ключевые слова: поэт, поэзия, общественная жизнь, тема труда, творческое наследие.

Abstract: In this article we will talk about the work of the Great Abay. Consider the poet's works related to the social life of that time. Abai's poems contain important social topics concerning the fate of a nation, tribe, and class representatives. He wrote about everyday conflicts in the life, joy and sorrow of mankind at that time, and describes the landscapes of four seasons in sugar. Abay devoted his work for educational purposes, working on the study of science and culture. For the younger generation, he writes philosophical works promoting friendship and humanity. It is known that the philosophical verses of Abay and their lyrics are always relevant. Poems of the poet describing nature are unique not only in appearance but also in content. With his works, he made many changes to Kazakh literature.

Keywords: sings, poetry, social life, the theme of labor, creative heritage.